

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

Бакалавра

На тему: «Порівняння оборонних фортець Перемишля і Осовца під час Першої
світової війни»

Виконав:

студент IV курсу групи Іс-41

Денної форми навчання

Напрямок підготовки (спеціальності):

032 Історія та археологія

Ткаченко Сильвестр Геннадійович

Керівник: проф. Сергій Васильович Потрашков

Рецензент: к.і.н., доц./ д.і.н., проф.П.І.Б.....

Харків – 2025

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Система формування підрозділів у воюючих арміях	14
Розділ II. Фортеця Перемишль	15
2.1 Перша облога	18
2.2 Результат першої облоги	22
2.3 Друга облога	24
2.4 Результат другої облоги	28
Розділ III. Фортеця Осовець	29
3.1 Перша облога	30
3.2 Результати першої облоги	31
3.3 Друга облога	33
3.4 Результат другої облоги	36
3.5 Третій штурм	39
3.6 Результати третього штурму	42
Висновки	43
Список джерел та літератури	48

Вступ

Перша світова війна стала однією з найзначущих подій в історії 20 століття, під час її ходу розгорнулися численні бойові дії на фронтах по всьому світу. Перша світова війна стала переломною подією у військовій історії, можна сміливо казати, що жодна з країн не була готова до нових воєнних реалій, тому постає питання стратегічних дій втілених країнами до вступу у кровопролиття. І одним з важливих питань поставлених ребром у ході конфлікту є стратегія оборони фортець, які виконували роль ключових опорних пунктів на військових лініях. Фортеці Перемишля та Осовця стали яскравими прикладами таких споруд, які мали вирішальне значення у військових діях на Сході Європи.

Фортеця Перемишль, розташована на заході Галичини, була стратегічно важливим об'єктом для Австро-Угорської імперії, оскільки не тільки являла собою міцне місто-фортецю, а й прикривала життєво важливі проходи до Карпатських перевалів, за якими відкривалися шляхи до центрів імперії-Будапешта та Відня. Величезна фортеця першого класу за своїми габаритами та стратегічним значенням зрівнянна лише з Льєжем чи Верденом. Саме в такому контексті цікаво розібрати, чи змогла фортеця з її захисниками виконати возложені на неї завдання по сковуванню армій ворога у ході війни.

Фортеця ж Осовець була важливим опорним пунктом для Російської Імператорської армії на польському театрі військових дій, неоднократно під час невдалих боїв у Східній Пруссії відступаючі російські війська займали оборону по ній і перегруповувались. Будучі приблизно в 50 разів менше за Перемишль, на мою думку, Осовець відіграв набагато більшу роль для своєї армії в обороні аніж австрійський "міцний горішок".

Саме у такому вимірі я пропоную розглянути вказану тему. Розібравши стратегічне положення обох фортець і хід бойових дій за них, ми зможемо провести аналіз про їх оборонний потенціал і зробити висновки конкретного масштабу вдалих або неефективних дій по їх обороні та загальний по зміні

стратегічної ролі фортець в Першій світовій війні, оскільки на мою думку роль фортець у її ході змінилася драматично.

Обґрунтування наукової та суспільно-політичної актуальності теми.

Тема дослідження оборонних систем фортець Перемишля і Осовця в Першу світову війну є надзвичайно актуальною в контексті військової історії, оскільки оборонне і фортифікаційне мистецтво є важливо частиною будь якої армії. Саме у контексті Першої світової війни, насамперед злому усієї минулої доктрини укріплень, можна найхарактерніше дослідити розвиток і еволюцію цього мистецтва.

Важливість цієї теми полягає у відсутності вичерпного порівняльного аналізу оборонних систем цих фортець. Проводячи його можливо яскраво показати контраст між оборонною ефективністю двох досить різних за станом і покладеними на них обов'язаннями фортець. Це з точки зору наукової актуальності дасть по можливості об'єктивне розуміння змін у фортифікаційному мистецтві країн між Першою світовою війною і Другою світовою війною, оскільки за рахунок помилок і зміни самої доктрини щодо довгострокової фортефікації їх роль значно зміниться.

Суспільно-політична актуальність проявляється у численному вісвітлені данної тематики у межах сучасного мистецтва, наприклад знаменита, так звана “Атака мерців”, яка була частиною оборони Осовця, стала національною гордістю і прикладом мужності армії. Звичайно не без поправлення героїчного вчинку хотілося б об'єктивно вивчити і оцінити вклад, як цього конкретного етапу оборони так і усіх оборонних дій, оскільки саме під час Першої світової війни сильно зросла роль пропаганди, то важливою роботою є дійсний і реальний аналіз таких героїчних моментів історії.

Об'єкт дослідження.

Об'єктом дослідження є фортеці в оборонній стратегії сторін: Російської та Австро-Угорської, тобто їх фактичні дії по організації оборони на Східному фронті під час Першої світової війни. Дві держави, що порівнюються належали до двох різних ворогуючих блоків, що обумовлювало специфічні особливості армій, особливо у відповіді на такі виклики як: проблеми при організації оборони, недостатню мобільність армій та проблеми з проведенням і забезпеченням ліній постачання, а також застосування нових видів зброї у тактиці ведення бою. У ході дослідження буде проаналізована оборонна стратегія двох армій, що включає в себе оборонні плани сторін, схеми побудови оборонних укріплень і готовність сторін до тогочасної війни. Оборонна стратегія кожної з армій у Першій світовій війні була сформована в контексті не лише військових, але й політичних, економічних та технологічних реалій того часу. Оборонні плани і стратегії Російської та Австро-Угорської імперських армій включають в себе, як ці армії адаптувались до нових умов війни і як планували протистояти наступу противника. Оскільки кожна зі сторін воювала за контроль над стратегічно важливими територіями, включаючи Карпати, Галичину, Велику Польщу та інші території Східної Європи, оборонні системи і плани набували особливої важливості.

Предмет дослідження.

Предметом дослідження є хід осад фортець Осовець і Перемишль. Бойові операції та усі їх аспекти. Були проаналізовані географічні, старатегічні та такчині аспекти осад. Які дії проводилися для захисту фортець, використання оборонної лінії, стратегічних резервів, а також застосування новітніх тактичних прийомів та новітніх технологій, таких як артилерія великого калібру, хімічна зброя та авіація. Наприклад, у випадку Перемишля важливу роль відігравала повна блокада фортеці від шляхів постачання та використання фортечної артилерії для контратак. У випадку Осовця, тактика оборони була пов'язана з

адаптацією до нових загроз, таких як найсучасніша на той момент артилерія. Предметом дослідження є початкові успішні оборонні дії, й також опис остаточної здачі обох оборонних споруд.

Хронологічні межі дослідження.

Хронологічними межами дослідження я визначив період з 17 вересня 1914 року по 25 серпня 1915 року. Данні рамки обумовлені ходом військових дій на східному фронті Першої Світової війни, коли й відбулися осади двох зазначених в назві фортець. В роботі буде приділена увага будуванню укріплень і планам сторін, щодо використання форів у Першу світову війну, але основна частина роботи буде концентруватися на двох облогах. Осада Перемишля тривала з 17 вересня 1914 року по 22 березня 1915 року від оборони у ході так званої “Галицької битви”, коли Перемишль опинився в тилу російської імператорської армії, до капітуляції, коли гарнізон фортеці не протримавшись до наступу австро-німецьких військ початку травня 1915 року здався. Друга оборона Осовця тривала з 21 вересня 1914 року до 25 серпня 1915 року, від Варшавсько-Івангородської операції російських військ, у ході якої 8-ма німецька армія була відкинута від фортеці і другої осади під час Августовської наступальної операції німецьких військ, до здачі фортеці у ході “Великого відступу” російської імператорської армії.

Територіальні межі дослідження.

Територіальні межі дослідження визначаються східним фронтом Першої світової війни. Обидві оборонні споруди знаходяться на сучасній території Польщі: Фортеця Перемишль знаходиться біля польсько - українського кордону на захід від Львову, а Осовець знаходиться на північній-схід від Варшави. Під час розглянутих подій Першої світової війни фортеці були важливими

оборонними форпостами воюючих сторін Перемишль на стороні Австро-Угорської імперії, а Осовець на території Російської імперії.

Історіографічний огляд літератури

Щодо історіографічного аналізу літератури, то в першу чергу варто відмітити, що освітлення взятих мною подій почалося фактично одразу після закінчення Першої Світової війни. Учасники подій активно аналізували пережиті бої і оборонні дії, наприклад можна згадати працю А. М. Зайончковського 1926-го року, в якій автор аналізує підготовку Росії до війни, в тому числі з огляду на укріплення. Важливість цієї роботи полягає в її документальній основі, оскільки сам автор брав участь у війні і мав безпосередній доступ до документації та намаганні представити системне бачення військових приготувань. Також, у 1930-ті досить молода радянська військова школа активно зверталася до досвіду Першої світової війни, тому обрана мною тема знаходила висвітлення також і військово-теоретичній літературі, а не тільки в історичних працях, наприклад учасник оборони Осовця Хмельков Сергій Олександрович, вже працюючи в радянській військовій системі освіти разом з видним військовим вченим Віктором Васильйовичем Яковлевим напишуть багато праць і про фортифікацію у Першій світовій війні й, навіть, запропонують нову концепцію укріпленого району, про що мова буде йтися в роботі. Продовжуючи мову про оборону Осовця, то звичайно з початком протистояння з Третім Райхом радянська історіографія всіляко возвеличувала цю подію. Виходили численні праці як істориків, так і велика кількість публіцистичних творів з акцентом на подіях серпня 1915-го року, а саме наступу 13-ї роти 226-го Землянського полку під командуванням підпоручника Володимира Карповича Котлінського. У цих численних працях опускалися досить важливі моменти і в цілому була черезмірна героїзація історичних подій. Серед радянської історіографії використано багато праць, або загальних робіт присвячених Першій світовій війні, наприклад збірник "История Первой мировой войны 1914-1918", або

навпаки вузьконаправлені праці, наприклад щодо артилерії Першої світової війни - "Барсуков Е. З. Артиллерия русской армии (1900–1917 гг.)". Переходячи до літератури присвяченій осаді Перемишля, то вона досить багато. У ході своєї роботи над дипломом я в першу чергу звертався до іноземної літератури за темою. Існує велика кількість праць на тему не тільки оборони Перемишля, які виходили після Першої світової війни, а й навіть більш ранні про саму фортецю. Тема Перемишля найбільше висвітлена у німецькомовній і польській літературі, яку я в силу невеликого знання мови торкався досить слабо. В сучасних працях висвітлення тем щодо цих обох фортець не досить велике, в більшості випадків їм присвячуються статті в історичних журналах, чи збірниках. Серед новітніх робіт слід відзначити роботу В. Леонтія, присвячену підготовці оборони Галичини 2022-го року, що містить сучасний науковий аналіз побудови укріплень у регіоні та їхню роль у військовій стратегії Австро-Угорщини. Також варто згадати працю М. Литвина і К. Науменка "Військова еліта Галичини" 2004- го року, в якій йдеться про офіцерський склад, що брав участь в обороні Перемишля.

Також у дипломній роботі наведені збірники матеріалів конференцій, таких як "Перша світова війна: історія та уроки" 2014-го року та "Первая мировая война: взгляд спустя столетие" 2016-го року, де подано огляди та інтерпретації боїв під новими кутами зору - з погляду історичної пам'яті, трансформації стратегічного мислення та значення укріплень у війні нового типу

Аналіз джерел

Під час написання курсової роботи я використав деяку кількість джерел, а саме військова документація штабів фронтів, мемуари й листи учасників бойових дій. Аналіз джерельної бази дослідження допоміг краще зрозуміти як хід бойових дій, так і наприклад думки командувачів армій щодо прийняття рішень і ведення бойових дій.

Мета дослідження.

Метою дослідження є порівняння обороноспроможності вищезгаданих фортець під час бойових дій. Тобто всебічно проаналізувати оборонні можливості, ефективність бойових дій і стратегічного значення фортець Перемишль та Осовець під час Першої світової війни. У межах роботи потрібно з'ясувати, як різні військові доктрини та рівень фортифікаційної підготовки двох протиборчих сторін - Австро-Угорської та Російської імперій - позначилися на здатності цих фортифікаційних споруд витримати облогу, організувати ефективну оборону та вплинути на загальний хід воєнної кампанії на Східному фронті. У цьому контексті особливу увагу треба приділити технічному оснащенню укріплень, чисельному і структурному складу гарнізонів, а також командному складу. Робота має на меті не лише відтворити події двох облог, але й об'єктивно оцінити, наскільки успішно ці фортеці виконали свою роль як опорних оборонних пунктів, та які уроки з цього досвіду було враховано у подальшому розвитку фортифікаційного мистецтва. Здійснюючи порівняльний аналіз, необхідно визначити і підкреслити закономірності та відмінності в підходах до оборони і зрозуміти, як конкретні рішення командування вплинули на перебіг бойових дій та долю укріплень.

Завдання дослідження

- Потрібно вказати стратегічні плани на фортеці та передвоєнну підготовку укріплень, щодо технічних та архітектурних особливостей фортець та ступінь їхньої готовності до тривалої оборони, а також способи і методи зміцнення їхніх укріплень уже під час бойових дій. Описати оборонні споруди в цілому.
- Необхідно проаналізувати хід осад фортець, вказати чисельність і структуру гарнізонів фортець, визначити роль командування на тактику і хід оборони, розставити акцент на вплив на супротивника, вказати недоліки і переваги

оборони, дати характеристику, яким чином захоплення або збереження цих фортець змінювало баланс сил між воюючими сторонами.

- Зробити проміжні висновки з бойових дій, визначити особливості ведення кожного штурму, вдалі і невдалі рішення як оборонців фортець, так і наступаючих армій.
- Підбити підсумки та зробити висновки, щодо оборони фортець, на основі проаналізованих джерел і літератури.
- В кінці роботи дати свою оцінку впливу ролі укріплень на загальну військову стратегію ведення війни на Східному фронті. У висновках важливо зазначити вплив оборони цих фортець на воюючі сторони, необхідно підкреслити майбутні зміни у фортифікаційному мистецтві протиборствуючих сторін на основі проведених бойових дій.

Методологія та методи дослідження.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному підході, який поєднує як традиційні історичні, так і міждисциплінарні підходи для забезпечення всебічного аналізу подій Першої світової війни 1914-1915 років.

Основним методом дослідження для даної курсової роботи обран метод порівняння. Оскільки у роботі представлені оборонні традиції двох воюючих держав, Австро-Угорщини та Російської імперії - то саме методом порівняння можна зрозуміти їх переваги та недоліки і на основі цього визначити у якої сторони на момент початку війни була краща оборонна підготовка. Порівняння було можливе завдяки використанню синхронного аналізу, оскільки досліджувані об'єкти порівнювалися в близький момент часу - під час Першої світової війни.

Крім методу порівняння, використано також історико-описовий метод, що дав змогу систематизувати й легше викласти хронологію бойових дій, процеси

осади та оборони фортець. Це дозволило створити цілісну картину подій у контексті загальної стратегії війни.

Використання ж системного підходу дозволило розглядати оборону фортець не як окремий феномен, а як частину ширшої системи відповідно до тогочасних умов. Завдяки системному підходу вдалося проаналізувати обрану тему як складову частину Першої світової війни, розглядаючи оборону вищезгаданих укріплень у світлі військових доктрин обох імперій і загального розвитку світового військового мистецтва початку XX століття.

Також, у ході праці були проаналізовані джерела і література на тему Першої світової війни та взагалі воєнної історії. Були задіяні джерела, що відносяться до донесень генеральних штабів, особисті документи та мемуари учасників подій, а також спеціалізована наукова література. Цей аналіз сприяв критичному опрацюванню та інтерпретації джерел і літератури, що дало змогу глибше зрозуміти перебіг і значення оборонних дій у Перемишлі та Осовці.

Також, у ході праці були проаналізовані джерела і література на тему Першої світової війни та взагалі воєнної історії. Були задіяні джерела, що відносяться до донесень генеральних штабів та їх документацій, мемуари і документи військових адміністрацій.

Таким чином, комбінація зазначених методів дозволила комплексно охопити досліджувану проблему та досягти мети бакалаврського дослідження — порівняти оборонні можливості та ефективність функціонування фортець Перемишль і Осовець у контексті бойових дій Першої світової війни.

Наукова новизна.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає у відсутності вичерпного порівняльного аналізу оборонних систем цих фортець. Наукова новизна цього дослідження полягає у здійсненні першого вичерпного порівняльного аналізу

оборонних систем фортець Перемишль та Осовець у контексті Першої світової війни.

На відміну від існуючих праць, які часто розглядають ці фортеці ізольовано, дане дослідження пропонує комплексний підхід, що дозволяє виявити контраст між їхньою оборонною ефективністю та впливом на загальну військову стратегію на Східному фронті. Такий підхід дає змогу не лише зіставити сильні та слабкі сторони кожної з фортець, але й оцінити їхню роль у ширшому контексті воєнних дій, розкриваючи, як їхні успіхи чи невдачі впливали на перебіг кампаній та стратегічні рішення командування.

Крім того, робота висвітлює зміни ролі фортифікаційного мистецтва на зламі епох, показуючи, як уроки Першої світової війни вплинули на подальшу еволюцію оборонних споруд. Дослідження демонструє, як нові технології, такі як далекобійна артилерія та зачаточна авіація, змусили переосмислити традиційні підходи до будівництва та використання фортець.

Аналіз оборони Перемишля та Осовця дозволяє простежити трансформацію ролі фортець від статичних оборонних пунктів до динамічних елементів військової стратегії, здатних стримувати значні сили противника або слугувати плацдармом для наступу. Такий підхід сприяє глибшому розумінню еволюції військової доктрини та адаптації оборонних систем до мінливих умов війни.

Короткі відомості про апробацію результатів дослідження (наявність наукових публікацій, участь у наукових конференціях тощо)

Результати та окремі аспекти дипломної роботи обговорювалися під час виступу автора на студентському науковому гуртку кафедри історії Східної Європи¹.

¹ Додаток 1.

Структура дипломної роботи

Дипломна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку джерел і літератури.

Розділ І. Система формування підрозділів у воюючих арміях

Щодо комплектування австрійської армії, то кожна її піхотна дивізія складалася, як правило, із двох бригад, а кожна бригада -із двох полків. Полк складався з 4 батальйонів, батальйон - із 4 рот, рота - із 4 взводів. У воєнний час рота налічувала до 5 офіцерів та 262 нижніх чинів. Тобто кожен полк налічував 4,599 осіб, озброєних 4.041 гвинтівкою та 8 кулеметами. Військовослужбовці поділялися на 4 польові батальйони (Feldbataillone)².

Розглянемо організацію піхоти російської армії. Її базованою тактичною та організаційною одиницею піхоти була рота. Формально рота ділилася на 4 взводи, які самі були поділені на відділення. У роті за штатом воєнного часу мало бути 217 рядових (з них 200 стройових), 20 унтер-офіцерів і 4 офіцери.

Чотири роти становили батальйон, який був основною розрахунковою одиницею в армії. До Першої Світової Війни сила армій вимірювалася, як правило, в батальйонах. У Російській Імператорській Армії кількість піхотних батальйонів до 1914 року за повним штатом їх мало бути 1258. Одночасно, батальйон був і основною тактичною одиницею. Він мав достатньо сил для виконання самотійних завдань, і водночас ротами з його складу можна було маніпулювати, наприклад, виділити роту в резерв тощо.

Із чотирьох батальйонів складався піхотний полк. У Російській армії зазвичай піхотні полки мали чотирибатальйонний склад, але водночас існували стрілецькі полки двобатальйонного складу. Ці полки зводилися по чотири в особливі стрілецькі бригади. Наприклад, у Сибірських дивізіях стрілецькі полки були чотирьох батальйонними.

Два піхотні полки в російській армії становили піхотну бригаду, а чотири - дивізію. Таким чином, російська піхотна дивізія складалася з 16 батальйонів. У 1914 році в Російській Імператорській армії складалося 3 Гвардійські піхотні

² Le armi e gli equipaggiamenti dell'esercito austro-ungarico dal 1914 al 1918. Uniformi, distintivi, buffetterie Copertina flessibile – 1 gennaio 2008. p 10-14.

дивізії, 4 Гренадерські дивізії, 52 піхотні дивізії, 11 Сибірських стрілецьких дивізій. Плюс 17 окремих стрілецьких бригад, серед них: Гвардійська, 4 Фінляндських, 6 Туркестанських, Кавказька. Під час мобілізації мали бути сформовані 21 піхотна дивізія, три Сибірські стрілецькі дивізії та одна Кавказька стрілецька бригада.

У мирний час від двох до трьох (розрахункових) піхотних дивізій становили армійський корпус. У Російській Імператорській Армії до корпусу входили також козачий полк, телеграфна рота, радіостанція, зі взводом радіозв'язку, обозний батальйон і дивізіон гаубичної артилерії, зі своїм парковим дивізіоном. Іноді додавався саперний батальйон, авіаційний загін, але дивлячись на проблеми російської армії з логістикою, забезпеченням рот і військовими школами - це було рідкістю. У корпусі було від 45 до 50 тисяч осіб і від 10 до 15 тисяч коней. Корпуси на початку Першої Світової Війни вважалися основними оперативними одиницями, але їхній склад не був постійним. Більшість із них, наприклад, мала починати війну у складі двох дивізій, і вже під час війни вони отримували третю дивізію з числа резервних, були корпуси і до 6 дивізій. До 1914 року в російській армії було 37 корпусів (Гвардійський, Гренадерський, 2 Туркестанських, 3 Кавказьких, 5 Сибірських, 25 армійських).

Розділ II. Фортеця Перемишль

Історія міста Перемишля досить давня, але в контексті мого дослідження необхідно визначити в першу чергу його стратегічне положення і корпус оборонних-підготовчих заходів, які були зроблені напередодні "Великої війни". Перемишль, знаходячись в долині ріки Сан, виконував для Австро-Угорської монархії роль брам, що зачиняли Карпатські перевали³, головною задачею створення яких був захист напрямку на Краків, або через Дукельський перевал на Будапешт, обидва з варіантів могли призвести до загрози самій столиці

³ Черников И. Гибель империи. - М. - СПб., 2002. - с 279.

імперії - Відню. Також, через фортецю проходили Галицька залізниця імені Карла Людвіга та Перша угорсько-галицька залізниця і шосейні дороги. Залізнична дорога з'єднувала як Краків з Віднем, так і Перемишль і Львів з Будапештом⁴, що робило фортецю неймовірно важливою артерією для логістики армії і її забезпеченню усім необхідним.

Не варто плутати місто Перемишль з оборонною спорудою, оскільки це не один бастион, під фортецею Перемишлем мається на увазі комплекс оборонних споруд, які тягнулися на близько 150 кілометрів квадратних і мали у своєму числі близько 70 фортів, лікарні, казарми, генеральські штаби і т.п, що у комплексі означає, що цю фортецю треба класифікувати, як фортецю першого класу, а отже найбільш міцну. Укріплення Перемишль третя за величиною фортеця в Першій світовій війні, після Антверпена і Вердена. Датою початку побудови сучасного оборонного комплексу можна вважати 1850-ті роки, коли імперський уряд у Відні розпорядився Центральній фортифікаційній комісії під головуванням фельдцайхмайстра Генріха Германа фон Гесса⁵ вирішити суперечку військових про оборону території Королівства Галиції і Лодомерії⁶. В офіцерських колах йшла дискусія щодо місця побудови оборонних споруд і саме Гесс визначив Перемишль, а не Львів головним оборонним пунктом на цій землі⁷. Таке рішення було викликано кращим географічним положенням міста у потенційній війні з Російською імперією, відносини з якою погіршилися ще під час російсько-турецької війни 1828 - 1829 року. Перемишль був покликаний закрити головну оперативну лінію ворога, фланкувати бічні оперативні лінії в напрямку північ-південь. Самі ж роботи над фортецею розпочалися лише з 1873 року(1853).

⁴ Маркс К. Австрия и война. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Том 11. – Москва, 1958. – с. 534.

⁵ Zeinar H. Geschichte des österreichischen Generalstabes. – Wien-Köln-Weimar, 2006. – s. 333-337.

⁶ Леонтій Войтович Підготовка оборони Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.: фортеця Миколаїв Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2022. Вип. 23. С. 365–386 ISSN 2078-6077

⁷ Constantin von Wurzbach. "Hes, die Freiherr von". [w:] Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 8 Theil. Wien, 1862, s. 415–423.

Місто Перемишль до 1878 році було перебудовано у внутрішній обвід фортеці, який складався з 7 великих фортів, 4 малі укріплення, 9 довготривалих батарей на пагорбах від 4 до 10 км від центра міста, по околиці, та був у довжину приблизно 15 км, а зовнішній, який тягнувся на 43 км включав 15 великих фортів, 18 проміжних укріплень, а також кілька довготривалих батарей із броньованими артилерійськими установками⁸. Проміж основних обводів знаходилися ще 6 малих укріплень із артилерійськими позиціями. Також у Перемишля були і передові укріплення, які склалися з 6 щільно розташованих невеликих укріплень перед фортом "Седліск", винесених на 3-4 кілометри вперед від зовнішньої лінії оборони. Укріплення передової лінії були побудовані на найнебезпечнішому напрямку зі сходу, де можна було очікувати на прорив зовнішньої лінії фортів, звідки і буде вестися наступ при першій облозі Перемишля⁹. З погіршенням російсько - австрійських відносин виділялися більші гроші і будівництво прискорювалося.

Якщо на початку форти будували з дерева і цегли, то пізніше їх перебудовували вже на бетон, який був набагато стійкішим до впливу снарядів нарізної артилерії. На початку 20-го століття було збільшено товщину стін з 1,5 м до 3,5 м, також вони були укріплені додатковими сталевими плитами. У ході модернізації в Перемишльські форти було встановлено такі артилерійські установи як: 58-мм скорострільні гармати, 80-мм також скорострільні гармати, 150-мм важкі гармати, мобільні 150-мм гаубиці, а також 240-мм міномети. Всього в фортеці було близько 1000 артилерійських установ. З приблизно 1000 гармат у фортеці більше половини були прикріплені до фортів і батарей, над якими були зроблені броньовані купола, а решта була мобільними. У основних фортецях працював радіофікація, ліфти, вентилятори. Майже всі форти були електрифіковані. На момент війни до довготривалих укріплень було додано

⁸ Prączyński I. Memorjał o wojnie Rosji z Austrią i Prusami. Z francuskiego przełożył, z rękopisu wydał, przedmową i przypisami opatrzył Dr. Wincenty Łopaciński. — Warszawa, 1923. s 85-87.

⁹ Барсуков Е. З. Артиллерия русской армии (1900–1917 гг.); Том IV. — М.: Воениздат МВС СССР, 1949. — с 209.

звичайну польову фортифікацію: артилерійські позиції, траншеї, глибокі дротяні загородження, керовані за допомогою електродетонаторів мінні поля. В результаті всіх змін до 1914 року фортеця являла собою: вісім оборонних секторів, з яких перші два включали в себе внутрішній обвід протяжністю 15 км і радіусом 6 км. Всього в рамках внутрішнього обводу побудували 18 фортів і 4 батареї. Зовнішній обвід протяжністю 45 км поділявся на шість секторів і складався з 15-ти головних і 29-ти допоміжних фортів. В інтервалах між фортами розташовувалися 25 артилерійських батарей. По периметру фортеці були оснащені дві лінії окопів, піхотні окопи, дві сотні батарейних позицій, а також мінні поля, рови і загородження з колючого дроту(после первой до второй осады) загальною протяжністю близько 1000 км. Фортеця могла у себе розмістити цілу армію, а отже від двох армійських корпусів. З початку війни комендантом фортеці був генерал піхоти Герман Кусманек фон Бургнойштедтен¹⁰, який мав наказ чинити опір до кінця. Гарнізон фортеці складався з 25 тисяч солдат, та прибулих частин, велика частина з яких складалася із загонів Королівської угорської 23-ї гонведської піхотної дивізії під командуванням фельдмаршала - лейтенанта Арпада Тамаши фон Фогараш, загальна кількість оборонців досягала близько 62 батальйонів, тобто при максимальній комплектації до 70 тисяч захисників.

Перша облога

Бойові дії на початок вересня 1914 року склалися так, фронт у ході Галицької битви перемістився за річки Сан і Дунаєць, австро-угорські війська залишили східні та центральні частини Галичини разом зі Львовом, та до кінця вересня австрійські війська були відтіснені на лінію Карпат¹¹. Вже 16 вересня до

¹⁰ Балла Т., Кисс Г. Австро-венгерские солдаты на Русском фронте в 1914–1918 годах // Последняя война Российской империи: Россия, мир накануне, в ходе и после Первой мировой войны по документам российских и зарубежных архивов. — М., 2006. — С. 233–236

¹¹ Правительственный вестник. 1914, 14 сентября. № 237 Санкт- Петербург. 5 с.

південно - східних передових застав фортеці підійшли передові загони російської 3 - ї армії під командуванням генерала Радка-Димитрієва. Облогові дії почалися на день пізніше, фактично з 17 вересня¹². 5-та армія російської імперії переправилася лише 22 - 23 вересня через Сан, через розливи річки, просунувшись до переходу у західному напрямку, 9 -й і 10 -й корпуси натомість залишилися на правому березі Сану і повели 22 вересня наступ на фортецю з південного сходу і з півдня. Три корпуси 5 -ї армії, що переправилися, прикривали операцію з осадження фортеці, а 17-й корпус 23 вересня перекрив дорогу з Перемишля на захід і змусив частини гарнізону на цьому напрямку відступити у фортецю. 21 -й і 11 -й корпуси 3 - ї армії також переправилися через Сан разом із 5 -ю армією і почали наступ на Перемишль із півночі. Гарнізон Перемишля практично не чинив опору на передових позиціях, в основному відходячи до фортеці при появі значних сил ворога. Російські війська зайняли позиції за 4 - 7 км від фортів фортеці. Якщо, до 26 вересня російська армія повністю обложила фортецю і підійшла максимально близько до оборонних стін для можливого штурму, то сам штурм почнеться лише 5 жовтня¹³. Такий пізній початок бойових дій пояснювався складним становищем російської армії на Варшавсько-Івангородському напрямку.

Для розуміння причин майбутнього провалу штурму фортеці, потрібно звернутися до ставки генерального штабу російської армії. Якщо початковий план головнокомандувача Південно- Західним фронтом генерала Миколи Іудовича Іванова полягав у взятті Перемишля і форсуванні ріки Сан, для продовження походу по Галіції з метою досягти Кракова, то під тиском провальних боїв Північно-Західного фронту створювалася неілюзорна загроза розриву зв'язку між двома фронтами при наступу військ Троїстого союзу на Варшаву. На засіданні штабу у Холмі 22 вересня 1914 року було вирішено перебросити 4-ту армію у складі 3 корпусів на Івангород, що сильно

¹² Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М.:АИРО – XX, 2000. – с 70.

¹³ Шамбаров В. Е. За веру, царя и Отечество!: Алгоритм, 2003. с 232-234.

послаблювало штурмовий потенціал облогової армії Перемишля. Приймаючи рішення ще 22 вересня, його реалізація буде вкрай повільною, що зіграє як у ході Варшавсько-Івангородської операції, так і у ході штурму Перемишля. Варто додати, що з початком Варшавсько-Івангородської операції з під Перемишля прийдеться зняти й 5-ту армію.

Щодо армій на місці, то з первинних військ розгорнутих на цьому театрі боїв, то 4-та армія майже одразу направилася в напрямку до Вісли, 5-та ж армія була змушена знятися з позицій лише 5 жовтня, 8-ма армія Брусилова на той час виконувала бойові дії на південному-сході від Перемишля, не допускаючи прориву австро-угорської армії до фортеці, а 3-тя армія Радка-Димитрієва знаходилася на півночі від обложеної фортеці. Блокадну ж армію назвали 11-тою і формували зі штабу з вільних корпусів. Вже під час осади остаточно сформувався її склад і керувник, ким став генерал Дмитро Григорович Щербачов¹⁴, який мав під своїм керуванням 28-й і 29-й корпуси (це 58-ма, 60-та, 69-та, 78-ма і 82-га дивізії), тимчасово виділені зі складу 8-ї армії Брусилова 12-го корпусу (12-та і 19-та дивізії, 3-тя стрілецька бригада) і дві кавалерійських дивізій. Це 117 батальйонів, з яких 80 були резервними, з приблизно 483 гарматами¹⁵. Мала наявність артилерії пояснюється тим, що на початку війни 3-я і 8-я армії взагалі отримали одну важку артилерійську бригаду на двох, а в кінці вересня-жовтні до складу армії не були направлені свіжоформовані важкі бригади, які натомість взяли участь у Варшавсько-Іванівській операції. Крім того, для доставки облогової артилерії необхідно було відновити залізницю зі Львова до Перемишля, що не встигли зробити.

Щодо ситуації на землі, то по-перше, слід зазначити, що під час Галицької битви армії зазнали втрат, які не поповнилися у вересні та на початку жовтня, оскільки всі підкріплення відправлялися в армії на Польському напрямку, який

¹⁴ Брусилов А.А. Воспоминания. — Изд. 4-е. — [Б.м.]: Воен. изд-во Наркомата Вооруж. Сил Союза ССР, 1946. с 103.

¹⁵ Барсуков Е. З. Артиллерия русской армии (1900–1917 гг.); Том IV. — М.: Воениздат МВС СССР, 1949. — с 215.

судячи з дій керівництва був більш пріоритетний, тому у військах був значний некомплект. По-друге, як ми бачимо згідно з рішенням у Холмі начальник штабу Алексєєв Михайло Васильович склав облогу армію насамперед з резервних, а отже не самих бойових частин, що ще раз свідчить про пагану координацію штабу з фронтом, оскільки не дивлячись ні на що Щербачов підприймає спробу штурму. Щербачев вважав, що взяти фортецю штурмом досить реально з чим був згоден і Брусилов. План штурму також був не найкращим, оскільки, вирішивши завдавши основного удару під фортом "Седліска", генерал сильно помилився, бо саме там австрійці і чекали найбільш імовірну спробу прориву, а тому цей напрям був найбільш захищений. Але маючи на увазі туман війни, цю помилку можна списати на погану розвідку, через запізнє й поспішне рішення про штурм. Як вже було сказано з чехардою наказів необхідно було відкласит початок боїв.

Після відмови Германа Кусманека капітулювати почалися перші дії по забезпеченню штурму, артилерійська підготовка фортеці почалася лише 3 жовтня найважчими гарматами 180-го і 210-го калібру, а штурм почався вже 5 жовтня. В перший день Російська імператорська армія сконцентрувала основні сили на фортах "Гурко" і "Борек", солдати просуваючись вздовж ріки Сан попадали під фланговий обстріл передових позицій австрійців, насамперед з форту 1/1(форт Биков), тому артилерія фокусувалася на підтримці піхоти, аніж на пробитті стін фортів. Не досягши прориву в ніч на 6-те жовтня Щербачов силами до двох дивізій промацував оборону австрійців, були бої на південному напрямку за форт "Оптин" та найбільш північний "Дунковіце"¹⁶. Всі атаки були відбиті з великими втратами. Російська армія змогла лише на короткий час оволодіти фортом 1/1. Коли 8 жовтня на підтримку захисникам форту підходила 3-тя австрійська армія під командуванням Світозар Бороєвич фон Бойна, яка була вже на відстані 30- ти кілометрів від форту, росіяни були змушені відступити. 11 жовтня облогу було знято. Перша облога завершилася

¹⁶ Залесский К. А. Кто был кто в Первой мировой войне. – М.: ООО „Издательство Астрель”, 2003. с 688.

досить швидко - австро - угорці змогли відкинути нападників від фортеці, місто було заблоковано всього 21 день¹⁷. Втрати російської армії становили близько 20-тисяч осіб, при австрійських втратах до тисячі людей, більшість російських втрат були через артилерію¹⁸.

Результат першої облоги

Щодо висновків з першої невдалої осади Перемишля, то можна сказати, що в тому стані, в якому перебували російські війська до 25(26) вересня, спроба штурму і не могла завершитись вдало, дивлячись на ввідні обставини. Атакувати фортецю довелось: без розвідки, без важкої артилерії, без інженерного супроводу, без підготовки піхоти - усе було не на користь осадних військ. Як на мене, та дивлячись на слова Брусилова в російському генералітеті досить халатно віднеслися до осади, приведу слова Брусилова, які були написані після подій, що генерал Щербачов, призначений командувати облогою Перемишля, ”доповів мені, що, на його думку, винесеному по близькому ознайомленню зі станом справ, Перемишль і в даний час взяти штурмом легко і за удачу він ручається. Пропозиція була дуже спокуслива, навіть якщо припускати, що втрати будуть значними, бо з падінням Перемишля знову сформована 11-а армія, ця армія формувалася з метою облоги Перемишля та мала б розв'язані руки і значно посилила б фронт 3-ї та 8-ї армій. Крім того, було безсумнівно, що супротивник, зважаючи на загальний стан справ і нашу бездіяльність на лівому фланзі, в найближчому майбутньому зробить сильні наступальні дії для того, щоб звільнити Перемишль, найважливішу першокласну фортецю Австро-Угорщини. З падінням Перемишля цей момент відпав би, і ми могли б розвинути безбоязно подальші наступні операції. Все

¹⁷ Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. — М.: АИРО — XX, 2000. — с 70.

¹⁸ Барсуков Е. З. Артиллерия русской армии (1900–1917 гг.); Том IV. — М.: Воениздат МВС СССР, 1949. — с 262.

вищевикладене, разом узятє, склало мене погодитися на штурм Перемишля”¹⁹. Так, спихнувши усю відповідальність до Щербачова, Брусилов навіть у своїх мемуарах виправдовувався: ”Я сознавал, что, в сущности, время для взятия Перемишля нахрапом прошло и что теперь это дело гораздо труднее и не сулит, как недели три тому назад, верной Удачи; но выгоды взятия Перемишля были настолько велики, что стоило рискнуть. Кроме того, было несомненно, что противник, ввиду общего положения дел и нашего бездействия на левом фланге, в ближайшем будущем предпримет сильные наступательные действия, для того чтобы освободить Перемишль — важнейшую первоклассную крепость Австро-Венгерской империи. С падением Перемишля этот момент отпал бы и мы могли бы развить безбоязненно дальнейшие наступательные операции, которые имели бы благотворное влияние на длительное сражение на Висле. Все вышеизложенное склонило меня согласиться на штурм Перемишля”²⁰.

Можливо, почавши штурм одразу після Галицької битви 15 вересня і закінчивши його за дві неділі, до приходу австрійського підкріплення, все могло б завершитись успіхом. Однак успіх був би не сто відсотковим, оскільки австрійці вже підготували усі необхідні польові позиції між фортами і не дивлялячись на малу численність контингенту могли легко оборонятися. В будь-якому разі, прогавивши найкращий час для облоги, російська армія все ж вирішила спробувати взяти форт, що і вилилось у катастрофу.

¹⁹ Барсуков Е. З. Артиллерия русской армии (1900–1917 гг.); Том IV. — М.: Воениздат МВС СССР, 1949. — с 218-219.

²⁰ Брусилов А.А. Воспоминания. — Изд. 4-е. — [Б.м.]: Воен. изд-во Наркомата Вооруж. Сил Союза ССР, 1946. с 103.

Друга облога Перемишля

Друга осада Перемишля почалася з 4 листопада 1915 року і тривала аж по 22 березня 1915 року. Осада стала можлива після другої Галицької битви і Варшавсько - Івангородської операції²¹. Російська армія змогла закріпитися на здобутих у ході Першої галицької битви і підійшовши до Перемишля в друге розпочала його оточення. Звичайно після деблокації російській армії довелося зіткнутися з поповненим і спорядженим усіма необхідними запасами гарнізоном, який досягав до 135 тисяч солдат, 18 тисяч мирного населення і 2-х тисяч російських полонених, гарнізон був готовим до тривалої осади²². 2 листопада було ухвалено рішення відновити блокаду фортеці. Врахувавши всі помилки попереднього командувача, генерал О.М. Селіванов ухвалив рішення взяти фортецю змором, оточивши її міцним кільцем. Російські сили, що узяли участь у блокаді складали корпуси 3-ї армії, 28- й і 29- й корпуси 11-ї армії, а також частина сил 8-ї армії. Осадна армія під командуванням О.М. Селіванова, до якої входило 6 резервних піхотних дивізій і дві дивізії кавалерії була занадто мала для штурму, та й російський генералітет зробив висновки з першої облоги. Варто також сказати, що російські війська не були впевнені про кількість захисників фортеці, їх приблизні прикидки були в два рази менші ніж виявляться в результаті під час взяття фортеці²³. Після нічного відходу основних австро - угорських сил з 4 на 5 листопада росіяни почали проводили операцію з блокування Перемишля, поступово стягуючи кільце оточення і вибиваючи противника з передових позицій, і намагалися не допустити прориву австрійців із фортеці. Через 10 днів з початку операції фортеця була повністю блокована, але звичайно залишився радіозв'язок, який справно діяв до кінця облоги. Солдати почали зведення ліній траншей навколо фортеці, під

²¹ Айрапетян М. Э., Кабанов П. Ф. Первая мировая империалистическая война 1914 – 1918 гг. – М.: Просвещение, 1964. – с 23-24.

²² Бахтин В.В. Роль 226-го пехотного Землянского полка в обороне крепости Осовец// Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции: М.: Изд-во МНЭПУ, 2016. - с 319.

²³ Русское слово. 1914, 5 ноября. № 255 Москва. 4 с.

захистом легкої артилерії²⁴. Облога Перемишля відбувалося в ході Зимової битвою в Карпатах, коли начальник австрійського Генштабу генерал Конрад фон Гетцендорф після виграної битви при Лимановій мав намір розірвати кільце облоги Перемишля ззовні, та їх стримувала 8-а армія Брусилова. Здійснений австрійцями наступ у Карпатах, за браку артилерії та снарядів, провалився і вичерпав навчені австро-угорські резерви. Російська армія не лише змогла утримати рубежі а й покращити свої позиції у Карпатах, не дивлячись на те, що австро-угорська армія не була розбита і зберігала можливість чини наступальні дії. Ціною великих втрат третьої і восьмої армії Російська імператорська армія відбила німецько - австрійські війська. Та австро- угорські війська не сиділи дарма, перші бойові вилазки з Перемишля були підприйняті вже 10 і 11 грудня 1914 року під час битви при Лиманові і Лапанові. Потім була спроба 27 грудня, коли армія Бороєвича опинилася на межі розвалу, був організований дуже великий рейд в напрямку Леська, в якому брали участь 15 піхотних батальйонів з 70 гарматами. Цього разу австрійці змогли дати росіянам велику і тривалу боротьбу на південь від фортеці, але знову ж невдалу. 30 січня 31 року австрійці бомбардували позиції росіян на південь від фортеці, але рейд в ті часи не відбувся. Наступні великі бомбардування відбулися 7-9 лютого на тлі великого успіху росіян в Карпатах. За ці дні було випущено до 10 000 снарядів, але вони завдали мало шкоди росіянам. На протязі лютого проходили невеликі бої місцевого значення, але вони не внесли великих змін.

Після великої кількості невдалих вилазок у захисників Перемишля значно зменшився артилерійський запас снарядів і російські війська змогли добре вивчити найбільш імовірні місця для вилазок²⁵. Після 4-ох місячної облоги, під час якої російська армія не могла здійснювати штурми, оскільки їх кількість

²⁴ Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 43-46.

²⁵ Яковлев Н. Н. 1 августа 1914 г. - М., 1974. с 120.

була втричі меншою, ніж ті, які вони замкнули в місті, з Кронштадта доставили під фортецю восьми 11-дюймових берегових мортир з-під Кронштадта осадну артилерію. Без неї ні прорив, ані нормальне бомбардування Перемишльських укріплень було безнадійним. Завдяки діям начальника ДАУ генерала А.А.Маніковського роботи з їхнього встановлення на облогові лафети було завершено досить оперативно²⁶. Коли з'явилися важкі гармати, доля протиборства була фактично вирішена. Вже до 13 березня командні висоти в периметрі фортеці виявилися взяті російськими військами під контроль. Облога тривала, і становище обложених погіршувалося з кожним днем. У фортеці почали добігати кінця запаси продовольства, у кілька разів зросли ціни на продукти, а полки опустіли²⁷. В результаті австро-угорському гарнізону довелося забити всіх коней, окрім 2 тисяч офіцерських, тобто було забито більше 10 000 коней. Ситуація ускладнювалася насамперед наявністю місцевого населення, а не великою кількістю "замурованих" оборонців, аби уникнути заворушень провізії і в тому числі і коні забивалися не економно, при мінімальному прогодовуванні фортеці їм вистачило продовольства б до травня, але такого планування не було, тому комендатура фортеці могла розраховувати запас продовольства лише до кінця березня. Також непередбаченою частиною оборони Перемишля стали аероплани, які легко підлітаючи фотографували склади, розсташування гармат і т.п для їх ефективного бомбардування. Якщо бомбардування фортів не було досить ефективним, наприклад, найбільш обстрілюваними фортами північної групи від 9 до 11, а також групи фортів Седліска, до яких росіяни підійшли на 2 – 3 кілометри і могли спостерігати результати роботи артилерії з позицій, майже не відчували обстрілів. Оскільки, від броньованих куполів, під якими ховалася артилерія фортів, поодинокі попадання снарядів в основному рікошетили або

²⁶ Зайончковский А. Мировая война 1914 – 1918 гг. – т. 1. – изд. 3. – М.: Государственное военное издательство Наркомата обороны Союза ССР, 1938. – с 280-285.

²⁷ Бахтин В.В. Роль 226-го пехотного Землянского полка в обороне крепости Осовец// Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции: М.: Изд-во МНЭПУ, 2016. - с 581.

несли невеликий урон куполу, а бетонні укриття і вогневі точки цих фортів, могли витримати снаряди аж до 12-дюймів, у російської армії були 7-ми та 8-ми дюймові, то російська армія могла пошкодити тільки земляні укріплення австрійців і дровові перегородки. То обстріли самого міста, з його мирним населенням, яке чинило паніку, склади з порохом і боєприпасами, шпеталі і інші об'єкти, які не можливо було врятувати від обстрілів, неабияк турбували австрійську армію.

Захисники фортеці опинилися у скрутній ситуації: постійні обстріли, голод, поразка союзних армій, що забидала надію на скорішу деблокацію²⁸ - усе це спонукало коменданта до дій. Тому Куснек вирішив прорватися до своїх головних сил, забезпечивши війська продовольством на кілька днів. План був у наступі зі сторони багатостраждального форту "Седліск", оскільки там штурм підтримувався б найкраще артилерією з фортів, та й в цілому південно-східний напрям фортефікацій був найбільш підготовленим для боїв, як це було визначено мною при описі фортеці. Для чого в ніч з 18 на 19 березня 1915 року гарнізон почав відчайдушну атаку силами 58-ї піхотної дивізії²⁹. Командування фортеці сподівалося захопити російські військові склади достатньо представницькими силами, приблизно до 20 тисяч, після чого з'єдналося з австрійськими арміями в карпатах. Під час важких боїв, за передові позиції Російської Імператорської армії угорській піхота зуміла подолати інженерні загородження і навіть захопити російські передові позиції, але на головній з них зустріла обстріл кулеметів, армія Російської імперії була готова до прориву в цьому місці. З 8500 солдатів і офіцерів прорвавшоїся 23-ї угорської дивізії, які брали участь у прориві, тільки 2662 повернулися до фортеці. Знаходячись у повній безнадії 21 березня 1915 року генерал Кусманек видав наказ про капітуляцію.

²⁸ Шамбаров В. Е. За веру, царя и Отечество!: Алгоритм, 2003. - 300 с.

²⁹ Бахтин В.В. Роль 226-го пехотного Землянского полка в обороне крепости Осовец// Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции: М.: Изд-во МНЭПУ, 2016. - с 582.

Перед здачею фортеці в ніч з 21 на 22 березня австрійці частково підірвали форти і випустили всі свої снаряди в повітря, були спалені гроші та секретні архіви, забиті коні, що залишилися, знищено інше майно. Не забули австрійці знищити мости через Сан і Вяр, а також повністю вивести з ладу залізничні станції на території фортеці. Близько 10 -ї години 22 березня 1915 року російська імператорська армія вступила в Перемишль. Вона захопила дев'ять ворожих генералів, понад 2500 офіцерів і 117 000 тисяч солдат, разом з персоналом і жителями міста, трофеями в Перемишлі стали 900 гармат³⁰. Несподівано для російських військ з'ясувалося, що вони взяли фортецю вдвічі меншою чисельністю військ.

Результат другої облоги

Друга п'ятимісячна облога Перемишля перетворилася на хрестоматійний приклад того, як фортеця зі стратегічного активу стає дорогою пасткою. Після невдалої першої облоги новий генерал Олексій Селіванов відкинув задум лобового штурму, натомість обравши стратегію виснаження захисників. Дивлячись на складну ситуацію для Російської імператорської армії, що складалася на фронті, це було дуже доцільне рішення. Брак резервів, яких штаб міг би послати для штурму Перемишля і відсутність кратної переваги в артилерії, без якої подавлення фортової артилерії було б неможливе - усе це свідчить про правильність обраного рішення.

Утім, блискучий тріумф імперської армії виявився недовгим. Постійний брак снарядів і поступово наростаюче знекровлення армії, вже в кінці весни призведе до так званого "Великого відступу" російської армії. Коли 2 травня від Горлиці тоді ще генерал-полковник Август фон Макензен прорвав фронт і провів наступальні дії не те що до Перемишля, а й до самого Львову з його

³⁰ Айрапетян М. Э., Кабанов П. Ф. Первая мировая империалистическая война 1914 – 1918 гг. – М.: Просвещение, 1964. – с 51.

взяттям, а сама фортеця Перемишль за кілька тижнів відпочатку наступу знову опинилася за у руках Центральних держав³¹.

Розділ III. Фортеця Осовець

У порівнянні з Перемишлем невелика оборонна споруда другого класу, що знаходилася на території Російської імперії, уздовж південної межі Східної Пруссії. За стратегічним положенням фортеця з'єднувала Східну Прусію з Москвою і Петроградом. Фортеця лежала на залізничній дорозі на Білосток, великий перевалочний пункт з транспортними вузлами, і на шосейній дорозі. Побудована в кінці 19 століття, приблизно 1882-1887 роки³², серед пагорбів та на обох берегах річки Бобр, фортеця- застава стала засобом довготривалої фортифікації для російської армії. Чотири укріплених кільцем фортів з потужною артилерією, вона являла собою серйозну перешкоду для будь-якого наступу. Фронт оборони Осовця досягав 35 км, з яких укріплених фортів і довготривалих позицій було менше 10. За площею ця фортеця була приблизно в 50 разів менше Перемишльського форту. Фортеця складалася з основного форту та кількох допоміжних укріплень, таких як Шведський форт, Новий форт та Зарічний форт³³. Щодо Нового форту, то його назва свідчить, що як і Перемишльську фортецю Осовець постійно підлягався модифікації. Форти всередині склалися з бетонних казарм, а також зі склепінчастих перекриттів, за якими розташовувалися укриття, медпункт і склади боєприпасів. Перед цими потужними мурами пролягали піхотні позиції: Горжева, Гончарівська гать та Сосницька позиція, що знаходилася за 4-5 кілометрів від головного форту. Далі, на відстані 7 кілометрів, біля Білошовських лісів, розташовувалася передова Білошовська позиція. Бетону і цегли в Осовці було дуже мало, але було багато

³¹ Залесский К. А. Первая мировая война. Правители и военачальники.: М. Вече, 2000. - 380-382 с.

³² БСЭ. – Т. 18. – М.: Советская энциклопедия, 1974. с 576.

³³ Яковлев В.В. История крепостей. - М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ»; СПб.: ООО «Издательство Полигон», 2000. -. с 373-374.

артилерії - близько 200 озброєнь калібру від 57-ми мм до 69-ти важких гармат, але основна частина складалася з артилерії калібру 76.2 мм, частина з яких розташовувалася в шести бетонних батареях, решта ж перебували в земляних батареях, маючи бліндажі для укриття від осколків і куль. Так щільність артилерії в Осовіце була набагато вище середньоєвропейського рівня, але в артилерії ж був і недостаток форту. Артилерія знаходилася на малій глибині, мала безліч природних перешкод, про які піде мова вже під час обговорення штурмів, слабкість артилерії, оскільки також під час обговорення штурмів буде на цьому зроблений акцент, часто фортова артилерія не дострілювала до ворога який активно штурмував Осовець. Іншою сильною стороною фортеці була майже непрохідна болотиста рівнина річки Бобр, яка особливо під час розливів сама по собі ставала важкопрохідною вже не кажучи про можливий супровід артилерії від фортеці.

Перша облога

Після Мазурської операції німців вийшли на лінію Ковно - Гродно - Осовець. Для наступаючих німецьких військ взяття Осовця, бажано швидкою лобовою атакою було необхідним. Оскільки, через Осовець йшла найкраща дорога в тил російським арміям у лівобережній Польщі. Тому германці так активно намагалися штурмувати фортецю в перші дні. Також, фортеця лежала на шляху відступу 10-ї і 12-ї армій Росії. Вже 14 вересня до форту почала підходити німецька розвідка. Та осада почалася тільки 21 вересня, коли відбулася перша атака фортеці частинами сил новообразованої німцями 9-ї армії, її ландверної дивізії генерала Густава Адольфа Йоахима Рюдигера фон дер Гольца почали осаджувати Осовець³⁴. Незважаючи на невелику кількість німців, не більше 10 батальйонів, їм вдалося збити росіян з передових позицій і наблизитися до фортеці на відстань, з якої вона могла почати своє бомбардування. Причина, по якій передові укріплення фортеці були покинуті поспіхом, не зовсім зрозуміла.

³⁴ Шацилло В. К. Первая мировая война 1914-1918. Факты. Документы: М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. - с 170.

Не виключено, що фортеця в перші два місяці війни кілька разів переводилася з однієї армії в іншу, що супроводжувалося зміною гарнізону. Можливо, форвардські позиції просто не були переведені в бойовий стан. Фортеця могла впасти в перші декілька днів, але зв'язок з тилом зберігався, через що на допомогу російським частинам прийшов 6-тий армійський корпус генерала Балужева, який збив темп наступу німців.³⁵

До 26 вересня німці привезли з Кенігсберга близько 60 одиниць зброї калібрами, з яких 8 калібру 210 мм і почали бомбардування Осовця, оскільки залізна дорога не була підірвана постачання німецької армії ніщо не заважало. Так чи інакше, протягом 26 і 27 вересня німецька облогова артилерія обстрілювала укріплення Осовця. Ефект від бомбардування був низький, також спроби атакувати німців з північного сходу від Осовця не увінчалися успіхом. У зв'язку з низькою ефективністю бомбардувань, 28 вересня атака німецьких військ закінчилася невдачею. Атака не могла повторитися, тому що в ці дні вся 10-я російська армія перейшла в наступ, і німцям, атакованим з обох флангів, довелося швидко відступити до Граєво. Однак вони відступили в повному порядку і зняли всю обложену артилерію.

Результат першої облоги

Так перший штурм підприйнятий німцями поспіхом закінчився попри взяття передових позицій поразкою. Велику роль зіграла непідготовленість німецьких частин та відсутність достатнього часу. Переслідуючі російську армію німецькі частини поступово підходили під фортецю, тобто знадобився тривалий час аби створити достатню осадну групу, яка мала б шанс на успішний штурм. Цей втрачений час позначився на тому, що артилерія не встигла пристрілятися, та й взагалі німці успішно дочекалися контрнаступу російської 10-ї армії. Також

³⁵ Керсновский, А. А. История Русской армии. – Ч. 3. – Гл. XV. Мировая война. – М.: Голос, 1992. с 231.

зіграло роль поповнення оборонного корпусу фортеці першочерговими військами 10-ї армії, які допомогли гарнізону відбити атаки противника, оскільки як буде пізніше сказано сам гарнізон був не в найкращій підготовці. Спроможність Російської Імператорської армії прийти на допомогу захисникам Осовця витікала з відкритого тилу фортеці, оскільки німці не змогли оточити цитадель, то пов'язана залізницею, шосе і мережею ґрунтових доріг із тилом фронту вона могла легко чекати на поповнення. На мою думку, якби Осовецьку фортецю було оточено кільцем і вона б не могла поповнювати свої сили, а оборонялася лише порівняно слабким власними силами і засобами, то вона впала б за кілька днів, вступивши в боротьбу з таким могутнім супротивником, яким був блокадний німецький корпус, як це вдалося німцям у Льєжі.

Варто сказати й про прорахунки російської сторони. Очевидно негативну роль зіграла непідготовленість фортеці, що виглядає зовсім дивно й залишення залізної дороги не пошкодженою, оскільки через Осовець йшла залізна дорога Елк-Білосток, то німці по ній і змогли швидко підтягнути артилерію. Після такого легкого підходу німців до форту була побудована передова Білашовська позиція. Та на допомогу гарнізону з Кронштадта було доставлено дві 152-міліметрові гармати типу "Кане"³⁶, що завдяки соїх крупнокаліберності заграють велику роль в знищенні ворожої артилерії при майбутніх осадах.

На зиму 1915 року німецьке Командування Сходом склало план підготовчих операцій для подальшого рішучого удару по російських арміях у Польщі. Найважливіша з цих операцій мала відбутися у Східній Пруссії на початку лютого і мала призвести до оточення й розгрому 10-ї російської армії, але відбуватиметься вона поблизу російських фортець Осовець, Гродно і Ковно, куди росіяни за підсумком і відійдуть³⁷. Так Друга Мазурська битва або Августовська операція розпочалася силами 8-ї та 10-ї німецьких армій. Щодо

³⁶ Шумский В. К. Очерки мировой войны на суше и море. - Петроград, 1915. с 35.

³⁷ Бахтин В.В. Роль 226-го пехотного Землянского полка в обороне крепости Осовец// Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции: М.: Изд-во МНЭПУ, 2016. - с 731.

нам цікавих речей, то після перемоги над російськими силами в Мазурії планувався прорив лінії Гродно - Осовець з виходом на комунікації всього російського Північно-Західного Фронту і проривом аж до Білостоку. Для здійснення цих грандозних планів просто необхідно було якнайшвидше взяття Осовця.

Друга облога

Перші ознаки наближення ворога з'явилися 15-16 лютого зі сторони шосе на північний захід від фортеці, потужно наздоганяючи розбиту 10-ту російську армію у ході Августовської операції. Російські війська оборони Осовця мали прикривати відступ цієї армії. Німецькі сили на цьому напрямку налічували 35-38 піхотних батальйонів. Їх артилерійський парк складався з 7 батарей надважкої артилерії калібру 210-мм, 50 важких польових гармат калібру 150 мм, гаубиці та міномети. Легка німецька артилерія була прихована в Білошовському лісі. Російські сили в Осовці налічували 17 батальйонів, трохи більше 5 полків та 72 важкі гармати, включаючи дві 152-мм гармати Кане та більше ста легких гармат 76 мм. На відміну від німецької армії сили оборонців Осовця взагалі не мали мінометів. Також, варто сказати, що у січні 1915-го року попереднього очільника фортеці генерала- лейтенанта Карла- Августа Александровича Шульмана замінили на генерала- майора Миколу Олександровича Бржазовського³⁸, який на мою думку, буде великим посиленням фортеці і зіграє велику роль в її обороні. Власне 17 лютого вже розпочнеться битва. Першим удару зазнала 57-ма російська дивізія³⁹, яка зайняла передові позиції для забезпечення відходу Пермського полку, який поповнив склад оборонців фортеці, разом з відійшовшими частинами 10-ї армії загальна кількість захисників Осовця сягнула 27 батальйонів. Німці гарно

³⁸ Залесский К. А. Кто был кто в Первой мировой войне. – М.: ООО „Издательство Астрель”, 2003. – с 824.

³⁹ Бахтин В.В. Роль 226-го пехотного Землянского полка в обороне крепости Осовец// Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции:М.: Изд-во МНЭПУ, 2016. - с 53.

обстрілювали з Білошовського лісу поступаючи в фортецю російські війська. Натиск німців хоча й було відбито завдяки героїзму 226 піхотного Землянського та 227 піхотного Епіфанського полків, яким направили з фортеці по одному батальйону на допомогу. Та стала даватися в знаки стратегічне прорахування захисників фортеці - вищезгадуваний Білошовський ліс. З точки зору захисників фортеці ліс був катастрофою, оскільки знаходячись на відстані в 3 кілометри від Сосницьких позицій і 7 кілометрів від основної фортеці ліс ставав неабияким прикриттям для німецької артилерії, що майже безкарно могла обстрілювати усю російську оборону. Доповнюючи розмову про артилерійську боротьбу, якщо у німців передумови були неймовірні, то не дивлячись на досить велику кількість артилерії у росіян проблема крилася в тому, що до передових Білошовських позицій могла дострілювати лише мізерна частина артилерії, з близько 200 гармат лише близько 30. Вже наступного дня, 18 лютого, німці знову атакували, цього разу з флангу, з боку Цемновши та Климошевниці⁴⁰. Протягом одного дня російським солдатам довелося відбити три ворожі атаки.

19 лютого розпочався потужний артилерійський обстріл фортеці. Німці підтягнули важку артилерію, зокрема й великокаліберні гармати "Велика Берта" калібру 420 мм. Ця 420-мм мортира робила постріл кожні 8 хвилин, а снаряд летів на 14 кілометрів, для порівняння вищезгадувана найважча російська морська далекобійна гармата "Кане" мала калібр 15 мм, зі скорострільністю - 4 постріли в хвилину і дальністю стрільби - 11 км⁴¹. До 20-21 лютого під стінами Осовця зосередилася щонайменше німецька дивізія, а то й більше до 20 батальйонів. Важливою перевагою німецької армії була наявність мінометів та аеропланів для корегування вогню, чого практично не мали російські війська. 21 лютого розпочалася повноцінна облога фортеці. 21

⁴⁰ Свечников М. С., Буняковский В. В. Оборона крепости Осовец во время второй, 6½-месячной осады её. — Издание Главного управления Генерального штаба, Петроград, типография Николаевской военной академии, 1917 с 27.

⁴¹ Шумский В. К. Очерки мировой войны на суше и море. - Петроград, 1915. с 33.

лютого на Білошовському напрямку Пермський полк під натиском ворога змушений був відступити, залишивши свої позиції, таким чином були втрачені передові позиції біля сіл Белашово і Цемновше. 21-22 лютого основний удар німецької артилерії прийшовся по Зарічному форту. 21 лютого бої перемістилися на Сосницьку позицію, куди відступили російські війська, після майже недільних боїв на передових позиціях. До 23 лютого німецьки сили вже сформували повністю осадну армію, тому після цього розпочалася найбільш гаряча фаза штурму.

Сосницька позиція являла собою систему траншей та колючого дроту, розташовану за кілька кілометрів від основної фортеці. Російське командування вирішило боротися за цю позицію, щоб не допустити підходу німецької артилерії до головних укріплень. Протягом шести днів передові російські позиції вели запеклі бої, стримуючи ворога. Соснинську позицію обороняв Шерванський полк та два полки Єпіфанцевського, підтримувані легкими гарматами з Зарічного форту, що складали другий ешелон оборони⁴². Німці також здійснювали атаки на Гончарівську гать, з якої було б доречніше вести напади для імовірного взяття фортеці в кільце. З 25 лютого повністю розгорнуті німецьки сили змогли розвернути більш інтенсивний артилерійський обстріл, який посилювався аж до 4 березня. У ніч з 26 на 27 лютого три німецькі батальйони чисельністю по 600-700 чоловік кожен атакували Соснинську позицію, зазнавши значних втрат. Контратака російських військ також не принесла успіху. В результаті триденні бої за Соснинську позицію не призвели до її взяття. Наприкінці лютого сталося взагалі майже неможливе, осадженому гарнізону Осовця вдалося в Білошовському лісі підбити "Берти", що по-перше було дуже складно, оскільки вони були сховані, по-друге неймовірно полегшило оборону фортеці⁴³. Німці всього мали 12 "Великих Берт", дві з яких

⁴² Свечников М. С., Буняковский В. В. Оборона крепости Осовец во время второй, 6½-месячной осады её. — Издание Главного управления Генерального штаба, Петроград, типография Николаевской военной академии, 1917 с 28-30.

⁴³ Хмельков С. А. Борьба за Осовец. — М.: Воениздат НКО СССР, 1939. с 60.

використовувалися під Осовцем, така неймовірна сила була дуже дифіцитною і вперше зазнала такого розгрому.

До 4 березня незважаючи на інтенсивні обстріли, німцям довелося згодом зняти основні частини своїх військ, припинивши безпосередні штурми, проте облогу не зняли остаточно. Оскільки, у цей час німецькі війська всюди відбивали контрнаступ імператорської армії. Закінчити активні штурмові дії, німецький штаб також підбивала думка про неможливість взяття Осовця у найближчий час, що дивлячись на складну ситуацію під Гродно не давало багато часу на штурм, також навіть взяття фортеці без походу на Білосток могло б призвести до ізолювання і оточення німецьких "тріумфаторів" силами двох російських армій. Тому вже у середині березня німці відвели близько 20 батальйонів та важку артилерію у вигляді 12 важких мортир і "Великих Берт" на інші напрямки, оскільки розлив річки Бобр зробив навіть потенційний подальший наступ все рівно неможливим. Облогові німецькі війська, що залишилися не чинили великих наступальних дій, лише проводили позиційні бої, все ще загрожуючи флангу 10-ї російської армії продовжуючи облогу фортеці.

Результати другої облоги

Руйнація форту була неймовірна, артилерійські обстріли постійно руйнували телеграфний зв'язок, обриваючи дроти на стовпах, що було досить застарілим методом зв'язку між позиціями, оскільки наприклад у вищезгаданому Перемишлі зв'язок був кабельним проведений по підземним каналам. У фортеці було зруйновано до 50 будівель різного призначення, але оскільки у фортеці не було великих запасів артилерійських снарядів чи порохів, то пожари складів не спричинили другої детонації, через що вдалося уникнути великих руйнувань, а завдані не принесли великої користі наступаючим військам, оскільки як прориваючимся на Сосненську позицію німцям могло допомогти знищення декількох казарм. Та були пошкоджені й зруйновані яскленні піхотні

позиції, дороги й мости. За свідченнями Хмелькова, до березня в районі фортеці розірвалося близько 100 тисяч снарядів, проте лише 20 тисяч влучили безпосередньо в Осовець, завдавши відносно невеликих втрат⁴⁴.

Фортеця вистояла, значною мірою завдяки стійкості передових позицій і не подавленій фортовій артилерії. Якби німці одразу взяли Соснинську позицію, російські війська, ймовірно, зазнали б поразки, як це буде при вже остаточному штурмі. Набагато більш підготовлена німецька група за більше ніж пів місяця так і не змогли подолати фортифікаційну артилерію, що звичайно ж впливає з важкої місцевості, але й можна припустити про погану розвідку німецьких сил. Вона не змогла виявити ні довгострокові батареїні позиції, ні оснащені польовими артилеріями позиції, ні місце знаходження головної артилерійської сили ворога - гармат типу "Кане". Підбиття ж обох "Великих Берт" схованих в Білошовському лісі взагалі можна вважати головним провалом. Користуючись стратегічним прорахунком комендантів фортеці по невирубці Білошовського лісу, позиції в ньому для німців є дуже корисними і майже недосяжними для Російської Імператорської армії, хоча як виявилось це і не зовсім так. Третім цікавим питанням для мене став напрям атаки. З мемуарів учасників оборони Осовця виходить, що взагалі побудова Горжевої позиції, тої що знаходилася в тилу фортеці, була дискусійним питанням. Для її побудови і підтриманні в бойовій готовності необхідно була б постійна відтяжка сил і ресурсів оборонців з основного напрямку укріплень, об який німецькі сили так "успішно" кожен раз і розбивалися, що послаблювало б оборону на найбільш імовірному напрямку боїв. Тобто, повертаючись до погано проведеної розвідки німцями, можна припустити, що пославши хоча б плюс мінус представницький контингент у сторону Гончарівської гаті, осадні сили стикнулися б з найменш підготовленими позиціями оборонної армії і при успішному ході боїв мали б шанс провести оточення і ізоляцію Осовця, або хоча б прервати сполучення фортеці з тилом, яке було на протязі усієї осади. Отже, вдавшись до штурму

⁴⁴ Хмельков С. А. Борьба за Осовец. — М.: Воениздат НКО СССР, 1939. с 61-62.

фортеці 22- 24 лютого, взимку коли ріка Бобр була найбільш легкопрохідна, оскільки її заболочена місцевість бралася льодом, а гарнізон був перевтомлений боями на передових позиціях і не освоїв ще своїх довготривалих позицій, німці цілком могли чекати на успіх. На мою думку, це був найкращий час для взяття фортеці. Хоча, варто віддати належне коменданту Осовця, який настояв на необхідності її побудови і наявності взагалі, маючи на увазі можливий обхід німців з флангу в тил. З точки зору німців - це був великий провал, вони хоча й провівши успішну Августовську операцію не змогли перейти укріплення лінії річок Нарева і Бобра, а тому навіть після завершення цієї кампанії активно тривала 2-га облога Осовця, бо Осовець був єдиним місцем, де німці стояли біля цієї лінії й реально могли прорвати її⁴⁵.

Після кінця активного штурму основні бої цього театру бойових дій велися поза Осовцем, німецький план полягав у виснаженні російської армії у численних битвах, а потім вже взяття лінії Ковно-Гродно-Осовець. У цей час біля Осовця вогонь німців слабшає, німці насамперед займаються земляними роботами, поступово наближаючи свої траншеї до Соснинської позиції. Так пройшли усі місяці до серпневих подій. Російська ж армія у ці 5 місяців намагалася посилити свої позиції. Поступово кожна лінія оборони була посилена потужними дротяними загородженнями. На передових позиціях з'явилися нові укриття для піхоти, нові вогневі точки, нові ходи сполучення.

В літку 1915 року у замку Плес генеральний штаб німецького командування приймав рішення щодо подальших дій на східному напрямку. Гінденбург і Людендорф наполягали на продовженні тиску на північно-східному напрямку, у цей же час генерал Фалькенхайм був відряджений до Галичини на допомогу австрійцям, що вилилось у "Великий відступ" для російської армії. Поставало питання як вже підготовленими і переброшеними силами примусити Російську імперію до миру, вже згадані Людендорф і Гінденбург наполягали на оточені і

⁴⁵ Керсновский, А. А. История Русской армии. – Т. 3. – М.: Голос, 1993. с 260.

розгромі Російської імператорської армії по лінії Ковно- Гродно у той же час як друга думка полягала і продовженні наступу в Галичині і Волині. Наступ у глиб території України вартував би ще більшого переброшу армійського контингенту на східний фронт, який у Берліні і так вважався другорядним, тому начальник генерального штабу Другого Райху генерал Фалькенхам прийняв план Людендорфа, що й вилився у вирішальний наступ на Осовець під кінець літа 1915 року.

Третій штурм

Кульмінацією оборони Осовця стала газова атака 6 серпня 1915 року. Наприкінці липня німці таємно підготували позиції для понад 2 тисячі газобалонних батарей, з хромом і бромом⁴⁶. Тринадцять днів вони чекали сприятливого вітру. І ось, 6 серпня о 4 годині ранку, розпочалася атака. Хмара отруйного газу, фронтом до 10 км, повністю накрила передову Сосницьку позицію, де перебувало дев'ять російських рот, тобто п'ять регулярних з Землянського полку та чотири ополченські. Газова атака німців знаменувала початок наступу солдат. Німці наступали силами: 12 батальйонів 11-ї ландверної дивізії та ще шість батальйонів у резерві, підтримуваних вогнем 30-40 гармат калібру 76 мм та 18 гаубиць калібру 147 мм резервного батальйону, що просувалися вздовж дороги на Сосницьку позицію, а також 5-го ландверного полку та резерву 75-го ландверного полку з двома батальйонами підкріплення наступали на Бялогронди - тобто усього наступ проводився силами трьох полків⁴⁷. На цей момент оборонці фортеці були розпоілені так: правий фланг Сосненської позиції біля с. Білогронди був зайнятий трьома

⁴⁶ Черкасов А.А., Рябцев А.А., Меньковский В.И. «Атака мертвецов» (Осовец, 1915 г.): миф или реальность» // Былые годы. Российский исторический журнал. - 2011. - № 4. - с 6.

⁴⁷ Бахтин В.В. Роль 226-го пехотного Землянского полка в обороне крепости Осовец// Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции:М.: Изд-во МНЭПУ, 2016. - с 56.

ротами: 1-ша рота 226-го піхотного Землянського полку і дві роти ополченців. Вони прикривали праворуч головну ділянку Сосненської позиції, а також із півночі Зарічний форт дорогою, що йде на форт через Будненський міст. Центр Сосненської позиції і лівий фланг між Рудським каналом до села Сосни були зайняті одним з половиною батальйоном 226-го піхотного Землянського полку з двома ротами ополченців. Перша ділянка Сосненської позиції вздовж залізничного полотна до двору Леоново була зайнята 10-ю ротою за підтримки півроти ополченців. Ці частини прикривали найважливіший напрямок уздовж залізниці та Рудського каналу на Зарічний форт. Другу ділянку зайняла 9-та рота, за якою також розташувалася піврота ополченців. Третя і четверта ділянки також були зайняті 11-ю і 12-ю ротами 226-го піхотного Землянського полку. Російські солдати на Соснинській позиції не мали жодних засобів захисту від хімічної зброї, окрім ганчірок промочених нашатирним спиртом. Хлор та бром, важчі за повітря, стелилися землею, заповнюючи окопи ввись до 15 метрів. Жахливі наслідки газової атаки були миттєвими: близько 50 відсотків особового складу трьох рот та однієї роти ополченців загинули одразу. 9-та, 10-та та 11-та роти зазнали величезних втрат, у 12-й роті на правому фланзі з трьох рот вижило лише 60 чоловік. Зарічної позиція втратила 50 відсотків особового складу, центральний форт 25 відсотків. Тоді отруєння різної тяжкості зазнав увесь гарнізон, що не катастрофічно сказалося на його боєздатності в цілому. Німці просунулися досить далеко, правий фланг, по якому просувалася 11-та ландверна дивізія, підійшов напрямку до села Бялогронди, на центральному фланзі просувалися сили 18-го ландверного полку до Соснинських позицій. Створилася реальна загроза прориву німців на Сосненську позицію для подальшого штурму Зарічній позиції⁴⁸.

Проте не все йшло так легко для німців, оскільки основна фортеця через вентильяційну систему і віддаленість від основної атаки не зазнала серйозних

⁴⁸ Бахтин В.В. Роль 226-го пехотного Землянского полка в обороне крепости Осовец// Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции: М.: Изд-во МНЭПУ, 2016. - с 57.

втратах від газу, а кулеметні позиції продовжували вести вогонь навіть з Зарічного форту незважаючи на отруєння⁴⁹, то німці підійшовши до оборонців вквітну виявилися неготовими до ведення бою. Комендант фортеці Бржазовський скомандував бомбардувати Сосницьку позицію, яку німці вже захопили. Значних втрат зазнали і німці 76-й полк лангера, а також 18-й та 5-й полки навіть не від неприятеля, якого не вдалося повністю зломити хімічною зброєю, а від свого ж газу. Через болотисту місцевість, з низинами і прогалинами, газ міг надовго застоюватися, що не тільки стримувало темп просування, а й сказувалося на солдатах, ба більше оскільки окопи, це буквально ями в землі, то в них газ міг затримуватись надовго, через що німці не могли навіть укріпитися на новоздобутій території. Німці почали просуватися до Зарічної позиції зі сторони залізної дороги силами 18-го полку, яка також постраждала від газу. 18-й німецький полк наступав залізницею. Проте 8-ма, 13-та та 14-та роти 226-го Землянського полку Зарічного форту пішли в контратаку. У 13-й та 8-й ротах залишилася лише половина особового складу, але вони кинулися в багнетову атаку. Ця атака увійшла в історію як "атака мерців", коли силами близько роти, зібраними з трьох рот: 13-та рота 226-го Землянського полку під командуванням підпоручника Володимира Карповича Котлінського із особового складу якої залишилося не багатьом більше 60 людей, 8-ї та 14-ї роти Зарічного форту - пішли у контрнаступ на розгублених німців. Не применшуючи героїзму солдат варто сказати, що основний її склад був з резервних солдат Зарічного форту, які не понесли неймовірних втрат від газу, як захисники Сосницьких позицій. Також, для мене стало цікавим описання цих подій як контрнаступ, адже фактично оборонці сиділи на своїх позиціях і побігли в наступ на спантеличеного ворога, тобто на мою думку більш доцільно говорити про наступ, а не контр атаку. Завдяки підтримці артилерії німці 18-го лангерного полку вже до 11 години були вибиті

⁴⁹ Бахтин В.В. Роль 226-го пехотного Землянского полка в обороне крепости Осовец// Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции: М.: Изд-во МНЭПУ, 2016. - с 58.

з Сосницьких позицій. Атака 5-го ландверного полку була відбита російськими військами біля Бялогрондської позиції.

Штурм закінчився втратами німців у 5 тисяч осіб, а російська армія втратила 3 тисячі померлими⁵⁰, вирішена доля наступу була дійсно через славновизвісну "атаку мерців", оскільки непідготовлені німецькі частини опинилися на відкритому полі перед, як вони вважали, винищеними позиціями з яких почав вестися вогонь і штикова атака. Штурм закінчився, вирішальну роль зіграла артилерія та вчасне підведення російських резервів.

Після такого важкого 6 серпня германські сили більше не чинили спроб штурму Осовця. Але, на жаль, героїська оборона не принесла стратегічних бенефітів російській армії. Фронт з 17-18 серпня швидко відкочувався на схід, і до 20 серпня противник уже обійшов фортецю з півдня. Тому з 18 серпня 1915 року почалася евакуація фортеці, а 22-23 серпня укріплення Осовця були підірвані й остаточно покинуті російськими військами. Оскільки це був час "Великого відступу" усієї імператорської армії, то захист форту вже не був стратегічно необхідний⁵¹.

Результати третього штурму

Підсумовуючи серпневі події хотілося б в першу чергу відмітити дуже злагоджену і добре підготовлену оборону російської армії. Навіть попри відсутність спорядження проти хімічної зброї⁵², в чому слід звинувачувати генеральний штаб, а не оборонців фортеці, оскільки не в перший раз за війну і навіть не перший раз на Східному фронті німецька армія використовує хімічну

⁵⁰ Свечников М. С., Буняковский В. В. Оборона крепости Осовец во время второй, 6½-месячной осады её. — Издание Главного управления Генерального штаба, Петроград, типография Николаевской военной академии, 1917.

⁵¹ Яковлев Н. Н. 1 августа 1914 г. - М., 1974. с 138.

⁵² Свечников М. С., Буняковский В. В. Оборона крепости Осовец во время второй, 6½-месячной осады её. — Издание Главного управления Генерального штаба, Петроград, типография Николаевской военной академии, 1917 с 46.

зброю, варто віддати належне героїчності оборонців і командуванню фортеці, яка у досить складному положенні грамотно вибудовувала дії артилерії і роботу з резервами, вчасно кидаючи їх на необхідні позиції. Не знаю, чи це досягнення російської сторони, чи прорахунки німецької, але Осовець, атакований усі рази з лобу виявився неабияким "міцним горішком", який зміг протриматися півроку. Хоча за масштабами ця битва була зовсім не великою, адже в ній з обох боків брало участь приблизно по дві дивізії, то за впливом на бойові дії, вона була неймовірно важлива. Адже зі стратегічної точки зору російські оборонці, які змогли зірвати план Людендорфа з розгрому російських армій у Польщі.

Щодо дій німецьких військ то тут можна одразу виділити багато прорахувань. По-перше, германці самі потрапили під вплив власних газів і просто боялися активно просуватися вперед зараженою територією. І навіть закріпитися на новій території не могли, оскільки захоплені окопи були заповнені газом. По-друге, німці переоцінили ефект своєї газової атаки, навіть не думаючи про підкріплення газової атаки артилерійською і саперною допомогою. Якби німці виділили б саперну частину до атакуючих військ то змогли б швидше прорвати передові дротяні загородження, а другу смугу загороджень заздалегідь знищила артилерія, наступаючі війська легко добігли б до Зарічного форту. По-третє, командування німецьких військ по незрозумілій мені причині не змогло підняти в атаку вдруге наявні сили ландвера, а отже самі швидко втратили моральну складову.

Висновки

Щодо підведення підсумків, хотілося б зазначити, головну думку моєї дипломної роботи, до порівняння були взяті саме ці фортифікації, оскільки на їх прикладі можна найяскравіше прослідити зміну, яка відбулася у фортифікаціях на момент Першої світової війни.

З точки зору фортифікаційного мистецтва, Перша світова війна стала переломним моментом. Протягом багатьох десятиліть, а то й століть, фортеці уособлювали собою неприступність, надійність та міць. Їхні високі мури, глибокі рови, потужні бастіони, розгалужена система казематів та численні артилерійські позиції створювали бездоганну міць, яку армії брали протягом років. Фортеці були не лише ключовими оборонними спорудами, що забезпечували контроль над стратегічно важливими територіями, але й потужними символами державної влади, військової могутності та національної гордості. Проте, Перша світова війна з її безпрецедентним рівнем технологічного прогресу у військовій сфері, безжально зруйнувала ці усталені уявлення.

Традиційні фортеці, будувалися протягом багатьох десятиліть, виявилися недостатньо ефективними перед новими видами озброєння. Такі нові види озброєння як важка артилерія, авіація та хімічна зброя, які значно знизили ефективність традиційних фортець. Важка артилерія могла руйнувати навіть найпотужніші укріплення, авіація дозволяла завдавати ударів по об'єктах в глибині оборони, а хімічна зброя робила перебування у фортеці небезпечним для життя.

У цих умовах виникла потреба в нових підходах до фортифікації. Велике значення набули польові укріплення, такі як траншеї, окопи та дотові загородження, які дозволяли швидко створювати оборонні рубежі на загрозливих напрямках. Також забезпечення та логістика стали ще більш значущою частиною оборони. Здатність фортеці забезпечувати себе всім необхідним під час облоги була критично важливою для її оборони.

Перша світова війна стала часом заходу довгострокової фортефікації. Нові військові засоби знищували в щент старі ще замкові укріплення, а багаторічне відсижування за стінами робилося неможливим через темпи війни. Важка артилерія, з її постійно зростаючою руйнівною силою, стала головною загрозою для традиційних фортець. Калібри гармат збільшувалися, дальність

стрільби зростала, а потужність снарядів багаторазово перевершувала все, що було відомо раніше. Артилерійський обстріл перетворився на систематичне руйнування, здатен знищити не лише зовнішні укріплення, а й внутрішні споруди фортеці, включаючи каземати, порохові погребі та командні пункти. Бетонні форти, які вважалися вершиною фортифікаційної думки, виявилися нездатними витримувати потужні артилерійські удари. Змінилася і тактика застосування артилерії. Якщо раніше артилерія використовувалася в основному для підтримки піхоти на полі бою, то в Першу світову війну вона стала самостійною ударною силою, здатною вирішувати долю битв. Масовані артилерійські обстріли, що тривали годинами, а то й днями, стали звичайною практикою. Артилерійські дуелі між обложеними та облягаючими стали ключовим елементом облоги фортець. Також відіграло значну роль і зародження авіації. Вона хоча і перебувала на початковій стадії свого розвитку, відкрила принципово нові можливості для ведення війни. Аеростати використовувалися для повітряної розвідки, коригування артилерійського вогню.

Величезні фортеці першого класу такі як Льеж чи Перемишль вже не були незламними бастіонами на які армії могли опиратися, фактично ми побачили, як навіть невеликими силами Російська імператорська армія постійно замикала облогу не даючи захисникам Перемишля чинити тиск на тил армії. Перемишль, відрізаний від зовнішнього світу, зазнавав нестачі в продовольстві, боєприпасах та інших ресурсах, що зрештою підірвало боєздатність гарнізону. Старі масовані міста фортеці, з великими пороховими запасами ставали рудементом, перетворюючись на гарні мішені, для пристріленої нарізної артилерії, що по навісній траєкторії могла стріляти влучно на відстань до 8-10 км.

Перемишль, одна з найбільших та найпотужніших фортець Австро-Угорської імперії, уособлював собою традиційний підхід до фортифікації, орієнтований на статичну оборону, що склався у XIX столітті. Його величезна територія, розгалужена система фортів, численні артилерійські позиції, потужний гарнізон

та значні запаси мали б, здавалося, забезпечити їй неприступність та здатність тривалий час стримувати наступ противника. Проте, в умовах Першої світової війни, Перемишль виявився надзвичайно вразливим до нових видів озброєння та тактики ведення війни.

Осовець, навпаки, продемонстрував більшу адаптивність до нових умов війни, поєднуючи традиційні укріплення з польовою фортифікацією та активними діями гарнізону. Завдяки відносно невеликим розмірам та ефективній логістиці, зміг забезпечити себе всім необхідним протягом тривалої облоги, фортеця Осовець змогла витримати піврічну облогу, більш тривалу, ніж усі інші облоги на Східному фронті Першої світової війни, у тому числі ніж облога Перемишля. Фортеця стала опорою для всього правого флангу російських армій на Нареві і Віслі. Осовець показав, що навіть фортеця другого класу, яка мала досить невеликий розмір, при грамотній артилерійській підтримці та за рахунок місцевості, швидкій та правильній ротації дивізій може стримувати двукратні сили неприятеля. І основною причиною цього було, звичайно ж, те, що Осовець не був класичною фортецею, а був сильним укріпленням на потужній оборонній лінії Бобра і Нарева. Саме учасник оборони Осовця Сергій Олександрович Хмельков, на основі своєї досвіду пізніше в СРСР видсуне ідею організації фортифікаційних укріплень у вигляді укріплених районів⁵³.

Але, також варто відмітити, що фортеці, незважаючи на свою вразливість перед новими видами озброєння, все ще продовжували відігравати важливу роль у Першій світовій війні⁵⁴. Вони могли стримувати значні сили противника, забезпечувати прикриття флангів армії та слугувати плацдармом для наступу. Проте їх ефективне використання вимагало адаптації до нових умов війни, зокрема, активної оборони, гнучкості та тісної взаємодії з іншими родами військ. Для вдалого ходу оборони стало необхідним більший фокус на комунікаціях і т.п. Безперебійне постачання фортеці продовольством,

⁵³ Хмельков С. А. Борьба за Осовец. — М.: Воениздат НКО СССР, 1939.

⁵⁴ Яковлев В.В. История крепостей: М. Полигон, 2000. - с 380.

боєприпасами, медикаментами, паливом, мастильними матеріалами та іншими ресурсами стало життєво важливою умовою її ефективної оборони. Перебої в постачанні, викликані діями противника, транспортними проблемами або іншими факторами, могли призвести до швидкого виснаження сил захисників, зниження їхнього бойового духу та, зрештою, до падіння фортеці. Транспортні комунікації, що з'єднували фортецю з тилом, відігравали ключову роль у забезпеченні її життєдіяльності. Залізниці, шосейні дороги та річкові шляхи сполучення повинні були бути надійно захищені від атак противника, а також мати достатню пропускну здатність для забезпечення безперебійного потоку вантажів. Важливим для військового мистецтва висновком з цих подій стане осмислення, а потім вже закріплення думки, про силу укріплених районів. Облога фортеці Осовець продемонструвала, що в сприятливих умовах укріпрайон із сильною артилерією може вистояти навіть під багаторазово сильнішою і важкішою артилерією. Артилерійські знаряддя під бетоном і укріплені бронею здатні витримати у багато разів сильніший обстріл, ніж артилерія штурмуючої сторони, якій необхідно в цей час знаходитись на відкритому просторі. Атакуючій стороні вкрай важко замаскувати свою артилерію надважких калібрів, тому під час осади можливо справлятися навіть при перевазі артилерії у осаджувальній групі військ.

Список джерел та літератури

Джерела

- 1)Брусилов А.А. Воспоминания. — Изд. 4-е. — [Б.м.]: Воен. изд-во Наркомата Вооруж. Сил Союза ССР, 1946. 262 с
- 2)Горлицкая операция. Сборник документов мировой войны на русском фронте (1914-1917). - М., 1941. - С. 12.
- 3)Зайончковский А. М. Подготовка России к империалистической войне : Очерки военной подготовки и первоначальных планов : По архив. документам. - М.: Воениздат, 1926. - 428 с., 15 карт.
- 4)Правительственный вестник. 1914, 14 сентября. № 237 Санкт- Петербург. 6 с.
- 5)Русское слово. 1914, 5 ноября. № 255 Москва. 8 с.
- 6)Свечников М. С., Буняковский В. В. Оборона крепости Осовец во время второй, 6½-месячной осады её. — Издание Главного управления Генерального штаба, Петроград, типография Николаевской военной академии, 1917.
- 7)Хмельков С. А. Борьба за Осовец. — М.: Воениздат НКО СССР, 1939.
- 8)Яковлев В. В., Хмельков С. А.Современное состояние долговременной фортификации. Отдел 1-й: Состояние долговременной фортификации до и во время Империалистической войны:Издание Военно-Технической Академии Р. К. К. А., 1926. - 144 с.

Література

- 1) Айрапетян М. Э, Кабанов П. Ф. Первая мировая империалистическая война 1914 – 1918 гг. Москва : Просвещение, 1964. 205 с.
- 2) Балла Т, Кисс Г. Австро-венгерские солдаты на Русском фронте в 1914–1918 годах // Последняя война Российской империи: Россия, мир накануне, в ходе и после Первой мировой войны по документам российских и зарубежных архивов. Москва, 2006. 236 с.
- 3) Барсуков Е.З. Артиллерия русской армии (1900–1917 гг.). Москва : Воениздат МВС СССР, 1949. Т. 4. 430 с.
- 4) Бахтин В.В. Роль 226-го пехотного Землянского полка в обороне крепости Осовец// Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции. Москва : МНЭПУ, 2016. С. 47-62.
- 5) Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва : АИРО – XX, 2000. 264 с.
- 6) Большая Советская Энциклопедия. Москва : Советская энциклопедия, 1974. Т. 18. 711 с.
- 7) Буйницкий Н. Современное состояние долговременной и временной фортификацией. Санкт-Петербург, 1913. 207 с.
- 8) Великая забытая война. Москва : Эксмо, 2009. 592 с.
- 9) Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Український історичний журнал. 2004. № 4. С. 38 – 56.
- 10) Зайончковский А. Мировая война 1914 – 1918 гг. 3-тє вид. Москва : Государственное военное издательство Наркомата обороны Союза ССР, 1938. Т. 1. 384 с.
- 11) Залесский К. А. Кто был кто в Первой мировой войне. Москва : ООО „Издательство Астрель”, 2003. 894 с.
- 12) Залесский К. А. Первая мировая война. Правители и военачальники. Москва : Вече, 2000. 576 с.

- 13)История Первой мировой войны 1914-1918. Москва, 1975. Т. 1. с 446.
- 14)История Первой мировой войны 1914-1918. Москва, 1975. Т. 2. с 606.
- 15)Керсновский, А. А. История Русской армии. Москва : Голос, 1993. Т. 3. с 424.
- 16)Керсновский, А. А. История Русской армии.Москва : Голос, 1993. Т. 4. с 439.
- 17)Козлов В. П. Последняя война Российской империи. Россия, мир накануне, в ходе и после Первой мировой войны по документам российских и зарубежных архивов. // Материалы международной научной конференции. Москва. 2004. с 388.
- 18)Лемке М. 250 дней в Царской ставке. Петроград : ГИЗ, 1920. 870 с.
- 19)Леонтій Войтович Підготовка оборони Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.: фортеця Миколаїв Наукові // Зошити історичного факультету Львівського університету. 2022. Вип. 23. С. 365–386.
- 20)Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. 376 с.
- 21)Маркс К. Австрия и война. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва. 1958. Том 11. 534 с.
- 22)Олександр Дедик. Галичина у планах віденських стратегів: концепції, комунікації та фортифікації. // Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. Ч. 1/2013 (9). С. 20-30.
- 23)Пахалюк К. Оборона крепости Осовец. О генеалогии одного героического нарратива // Свободная мысль. 2016. № 2. С. 43-58.
- 24)Пержик Богуслав. «Самая маленькая, но самая важная» (к 100-летию обороны крепости Осовец) // «Русские не сдаются»: забытые страницы истории Первой мировой войны: сборник научных трудов. Воронеж: ВГПУ, 2016. С. 142-147.

- 25)Перша світова війна: історія та уроки. 1914 – 1915 рр. [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук. військ.-істор. конф., 4–5 вересня 2014 р. / Нац. військовоісторичний муз. України. Київ, 2014. 539 с.
- 26)Первая мировая война: взгляд спустя столетие. 1915 год: доклады и выступления участников V Международной научно-практической конференции. Москва : МНЭПУ, 2016. 820 с.
- 27)Россия в мировой войне 1914-1918 года (в цифрах). Москва, 1925. 103 с.
- 28)Сахновский Н. Из истории обороны крепости Осовец // Военно-исторический журнал. 1984. № 11. С. 69-73.
- 29)Стратегический очерк войны 1914-1918 г г. Москва, 1923. Т. 7. 207 с.
- 30)Черкасов А.А., Рябцев А.А., Меньковский В.И. «"Атака мертвецов" (Осовец, 1915 г.): миф или реальность» / / Былые годы. Российский исторический журнал. 2011. № 4. С. 5-11.
- 35)Черников И. Гибель империи. Москва, 2002. 640 с.
- 36)Шамбаров В. Е. За веру, царя и Отечество! Москва : Алгоритм, 2003. 656 с.
- 37)Шацилло В. К. Первая мировая война 1914-1918. Факты. Документы. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. 480 с.
- 38)Шацилло В. К. Последняя война царской России. Москва : Эксмо, 2010. 352 с.
- 39)Шумский В. К. Очерки мировой войны на суше и море. Петроград, 1915. 252 с.
- 40)Яковлев В.В. История крепостей:Москва : Полигон, 2000. - 383с.
- 41)Яковлев Н. Н. 1 августа 1914 г. Москва, 1974. 396 с.
- 42)Constantin von Wurzbach. “Hes, die Freiherr von”. [w:] Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 8 Theil. Wien, 1862, 415–423.

- 43)Kaufmann J. E., Kaufmann H. W. The Forts and Fortifications of Europe, 1815-1945: The Central States: Germany, Austria-Hungary and Czechoslovakia: Pen & Sword Military, 2014. p 320.
- 44)Le armi e gli equipaggiamenti dell'esercito austro-ungarico dal 1914 al 1918. Uniformi, distintivi, buffetterie Copertina flessibile. 2008. 1 gennaio. p 232.
- 45)Prądyński I. Memorjał o wojnie Rosji z Austryą i Prusami. Z francuskiego przełożył, z rękopisu wydał, przedmową i przypisami opatrzył Dr. Wincenty Łopaciński. Warszawa, 1923. s 107.
- 46)Rothenberg G. The Army of Francis Joseph. West Lafayette, 1998. p 320.
- 47)Watson A. Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary in World War I. New York: Basic Books, 2014. p 842.
- 48)Zeinar H. Geschichte des österreichischen Generalstabes. Wien-Köln-Weimar, 2006. 868 s.

	Сертифікат	
ВИДАНИЙ: Сильвестру Ткаченку		
Учаснику наукового гуртка історії Східної Європи		
За участь у засіданні наукового студентського гуртка		
За темою “Порівняння оборонних фортець Перемишля і Осовця під час Першої світової війни”		
“1” травня 2025 р.		
Куратор гуртка	Волосник Ю.П.	_____
Секретар засідання	Малік Є.О.	_____

Резюме

У дипломній роботі викладені результати порівняння обороних фортець Перемишля і Осовця у ході Першої світової війни. Дослідження охоплює період з вересня 1914 року по серпень 1915 року, коли відбувалися ключові облоги цих фортифікаційних споруд. У роботі детально аналізуються особливості кожної фортеці, визначаються проведені під стінами фортець воєнні дії.

Після ввідної частини, про комплектацію військ, яка необхідна для розуміння специфічних термінів, таких як: рота, дивізія і т.п. Робота починається з розповіді про Перемишльську фортецю, яка розташована на заході Галичини, являла собою масштабний оборонний комплекс першого класу, який можна було порівняти з Льєжем або Верденом, і прикривала стратегічно важливі проходи до Карпатських перевалів. Її будівництво тривало з 1850-х років, аж до початку Першої світової війни. Після чого йде розповідь про дві облоги фортеці. У цій частині йде розповідь про задіяні військові контингенти, їх оснащення, тактичні і стратегічні рішення у ході боїв. Розповідь про хід бойових дій закінчується підведенням підсумків, де приводяться цитати головнокомандуючих військами й розповідається про влучні рішення і провали сторін.

Фортеця ж Осовець, розташована на території Російської імперії, була значно меншою за Перемишль, приблизно в 50 разів, але мала не менш важливе стратегічне значення, з'єднуючи Східну Пруссію з Петроградом. Побудована наприкінці XIX століття, вона складалася з основного форту і кількох допоміжних укріплень, оточених майже непрохідною болотистою рівниною річки Бобр. Детально розглянуті і три штурми Осовця. Незважаючи на колосальні руйнування, Осовець вистояв завдяки стійкості передових позицій і незнищеній фортовій артилерії. Кульмінацією ж оборони стала газова атака 6

серпня 1915 року, саме під час якої російські полки пішли у знамениту ”атаку мерців”.

В ході дослідження робляться висновки, які стосуються тогочасного фортифікаційного мистецтва. Перша світова війна стала переломним моментом у фортифікаційному мистецтві. Такі традиційні фортеці, гарним прикладом яких є Перемишль, виявилися, не дивлячись на усі вкладені в них ресурси, вразливими перед новими методами війни. в той же час фортеця Осовець продемонструвала, як в умовах тодішньої війни можна використовувати фортеці. Облога Осовця показала, що навіть фортеця другого класу, завдяки грамотно схованій артилерії та розміщенню загороджувальних флангових позицій може стримувати переважаючі сили ворога.

Ключові слова: Перша світова війна, Осовець, Перемишль, Російська імперія, Австро-Угорська імперія.

Summary

The thesis presents the results of a comparison of the defensive fortresses of Przemyśl and Osowiec during the First World War. The study covers the period from September 1914 to August 1915, when the key sieges of these fortifications took place. The work analyses in detail the features of each fortress and identifies the military operations conducted under the walls of the fortresses.

After the introductory part, the work describes the manning of the troops, which is necessary to understand specific terms such as company, division, etc. The work begins with a story about the Przemyśl Fortress, located in western Galicia, which was a large-scale first-class defence complex comparable to Liège or Verdun, and covered strategically important passages to the Carpathian passes. Its construction lasted from the 1850s until the outbreak of the First World War. After that, there is a story about two sieges of the fortress. This part describes the military contingents involved, their equipment, tactical and strategic decisions during the battles. The

narrative about the course of the fighting ends with a summary of the results, which includes quotes from the commanders-in-chief of the troops and describes the good decisions and failures of the parties.

The fortress of Osowiec, located on the territory of the Russian Empire, was much smaller than Przemyśl, about 50 times smaller, but it was of no less strategic importance, connecting East Prussia with Petrograd. Built in the late nineteenth century, it consisted of a main fort and several auxiliary fortifications surrounded by the almost impassable marshy plain of the Bobr River. The three assaults on Osovets are also discussed in detail. Despite the colossal destruction, Osovets survived thanks to the stability of the frontline positions and the fort's intact artillery. The defence culminated in a gas attack on 6 August 1915, during which Russian regiments launched the famous 'attack of the dead'.

The study draws conclusions regarding the art of fortification of the time. The First World War was a turning point in the art of fortification. Such traditional fortresses, of which Przemyśl is a good example, proved to be vulnerable to new methods of warfare despite all the resources invested in them. At the same time, the Osowiec fortress demonstrated how fortresses could be used in the conditions of warfare of the time. The siege of Osovets showed that even a second-class fortress, thanks to well-hidden artillery and the placement of barrier flank positions, could hold back superior enemy forces.

Keywords: World War I, Osowiec, Przemyśl, Russian Empire, Austro-Hungarian Empire.